

# A HANYATLÓ KOR TÖRTÉNETÉNEK KRITIKÁJA – A NEMZETI LÉT FENNMARADÁSÁNAK GARANCIÁJA

Székfű Gyula (Székesfehérvár, 1883 – Budapest, 1955) történész, publicista a reformkortól Trianonig tartó közel egy évszázados történeti korszaknak bíráló elemzését adja a *Három nemzedék*<sup>1</sup> című könyvében. Nagyívű tanulmányában – mely a trianoni békediktátum aláírása esztendejében jelent meg – Székfű analizál, bírál, boncolgat, gyakran mélylélektani és filológiai mélységekben is kutakodik, kritikáit is megfogalmazva olyan képet nyújt az olvasónak, hogy az világosan láthatja, mi vezetett el a nagy katasztrófához, s ennek a hanyatló kornak mely jellemzői voltak elsősorban a tragédia előidézői. E diagnózis figyelembevételével tudjuk megfogalmazni azt a kérdést, amely az egész emlékkönyv szellemét is áthatja, azt tudniillik, hogy *mire épült a magyarság létezése a trianoni taglóütést követő évtizedekben?* A hanyatló kor kritikai elemzése nélkül a nemzeti felemelkedés két háború közötti erőforrásait és irányait is nehezen tudnánk felismerni és értelmezni.

\*

A 100 évvel ezelőtt megjelent könyv előszavából megtudjuk, miért utasította vissza Székfű Gyula a német kiadócég felkérését, hogy írja meg az 1848, illetve 1867 utáni magyar történetet. Székfű akkor az uralkodó liberális felfogástól távol állt,

ezt a korszakot dekadens, hanyatló kornak tartotta, és amíg a nemzet élet-halál harcát vívta (1914–1920), nem lett volna értelme ezzel megzavarni a sorait. Mert akkor a nemzetnek egységre és nyugalomra volt szüksége, amint írja: a magyarság „liberális illúziókba burkolózott”. A közelmúlt liberális korszaka – a Trianon előtti évtizedekre gondolt – „a tévelygés korszaka” volt, melynek végén katasztrófába sodortatott az ország. 1918 októberét katasztrófának nevezte Székfű, és mint írja, addig munkakedve sem tér vissza, amíg le nem számol e hanyatlással. Így született meg munkája 1920 júliusában.

A Bevezetőben olvashatjuk, hogy a világháború kitörése óta eltelt esztendőök zűrzavart hoztak a nemzetre, és nem akadt olyan elme, aki kivette volna ebből a káoszából az országot. A jövő bizonytalanra vált, és nem csodálkozhattunk, hogy terjedt a tan, mely szerint az európai műveltség a végleges pusztulásba rohan. „...civilizációnk ép[pen] úgy végső haldoklását éli, mint élte a görög-római a negyedik-ötödik században.” – Mondhatjuk, hasonló helyzetben vagyunk ma is, a 21. század harmadik évtizedének küszöbén is.

A változások bonyolult történeti folyamatok, amelyek az emberi létfeltételeket teljességgel átalakítják, balrafordulást eredményeznek és pártoskodáshoz s elvakultsághoz vezet-

<sup>1</sup> Székfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Budapest, Élet és Irodalmi K., 1920., 332 p.

nek. Szekfű itt példaként az elmúlt időszak alkotmányos konfliktusaira mutat rá: a kormány és ellenzék közötti elkeseredett harcokra, az obstrukcióra és az exlex állapotra, a házszabály-vitákra, az országos forrongásokra. Mert „ilyen katasztrófa, ilyen szomorú kimenetel csakis beteges előzményekből szökkenhet elő”, romhalmazzá téve „az egész állami és nemzettestet”. Nemzeti kultúránkat idegen megszállások fojtogatták, majd a forradalmak megszüntették a jogrendet és közbiztonságot, hogy végül a proletárforradalom végső katasztrófába taszítsa a nemzetet. Persze, hozzátehetjük, hogy nem a két forradalom az egyetlen oka és előidézője minden ínségnek. E két esemény csak tünet volt, „jelenség és következmény”. Szekfű Gyula ezeket a beteges folyamatokat veszi górcső alá elemzésében. Ide citálhatjuk Andrásfalvy Bertalan néprajztudós álláspontját a magyarság bajainak ősforrásáról: Trianon és mai bajaink forrása abban rejlik, írja, hogy már a 13. században a „rendi nemzet” nemcsak az ország vezetését és gazdasági eredményeit sajátította ki – kirekesztve ebből a parasztságot –, hanem a közvélemény szemléletét alakító történetírást is. Ezért nem látjuk világosan és egyértelműen a magyarság mai (21. századi) tragikus megosztottságának és bajainak okait.

Szekfű elveti a forradalom liberális felfogását, mert az „nem szép és kívánatos dolog, hanem egyszerűen beteges állapot”. A két forradalom nem magyarázat a katasztrófára és a hanyatlásra. „Mert úgy a Károlyi-féle, mint a bolsevista forradalomnak vannak oly sajátosságai, melyek (...) csak rendkívül mélyreható hanyatlásból, az előző korszak speciálisan súlyos betegségeiből érthetőek meg.” Mily szemléletesen fejezi ki Szekfű azt, hogy mi módon jutottunk el a forradalmakig: „mintha csak a szél hordta volna a magyar talajra” azokat, mely forradalmak idegenek a magyar lélettől. Egyik forradalomnak sem volt gyökere a magyar valóságban. Társadalmi és szellemi háttere is oly csekély volt, mégis (Károlyiék és Kunék) kicsiny szellemek vállalkoztak súlyos történelmi feladatokra. Szekfű ezt beteges tünetnek nevezi. A kór beleette magát a „nemzettest szöveteibe”. De ehhez az is kellett, hogy az ország korábbi politikai elitjének csoportjai mintha eltűntek volna a politika porondjáról. Hol voltak a nagy polgári személyiségek?! Miért nem szervezkedtek a forradalmak ellen? Hogyan fejezi ki magát Szekfű? „...mi vagyunk a világháború bukottjai közt is az egyetlen nemzet, mely pillanatnyi örületben, gonoszoktól félrevezetve, önmaga oszlatta fel hadseregét, önmaga mondott le határai védelméről, eltúrte, hogy a már kezében lévő fegyverszüneti feltételek saját vezetői által in pejus [rosszabba] változtassanak meg, s végül védtelenül hagyta magát a testétől-lelkétől idegen ázsiai szocializmus feneketlen mélységébe levettetni.” (Három nemzedék, 12)

Az első reformkor-nemzedékből eleinte Kölcsey és Vö-

rösmarty jelentősége emelkedik ki – ráirányítva a figyelmet a régi nemzeti múltra, megerősítve az emberekben a nemzeti érzést, a keresztény-magyar alapeszmét. A 40-es évek nemzedéke már liberális alapokon áll. Ez az első liberális nemzedék, melynek élére Petőfi állt. És akik megvalósítják a magyar liberalizmus alapelveit, az a köznemesség.

A szerző Széchenyi István konzervatív reformrendszerét részletes elemzésnek veti alá: hogyan jelenik meg Széchenyi alakja a liberális hagyományokban (1825-től a szabadságharcig), felfogását a szabadságról, a szabad sajtóról (nem volt jó véleménye erről). Széchenyi politikai rendszerét összességében konzervatív reformrendszernek nevezi, ahol a konzervatív szó a módszerekre vonatkozik (lásd Széchenyi gyakorlati reformlépéseit).

\*

Az *első liberális nemzedék*ről azt írja, hogy a magyar liberalizmus a fiatal nemesség körében született, akik divatos német és francia munkákat olvasnak, s „vagyódnak” a liberális eszmék iránt. Tudatosan szembehelyezkednek a múlttal, a Virág Benedeket, Kazinczyt, Kölcseyt, Széchenyit adó múlttal. A liberális ifjúság elfordul tőlük. A liberális közhangulat vezeti a nemzetet. A vita középpontjában a nemzetiségi és a közjogi kérdés állt.

Hogyan gondolkodik az első liberális nemzedék a nemzetiségekről? A rendi Magyarországon békességben éltek magyarok és nem magyarok – írja Szekfű. De megjelenik a liberalizmus és hirdeti: a még fejletlen állapotban élő nemzetiségek körében a politikai jogok kiterjesztése, a demokratikus kormánysszellem bevezetése nemkívánatos, mert ez a magyarok politikai szerepének végét jelentheti. (Lásd Tisza István politikai krédóját a nemzetiségek és az általános választójog összefüggéséről.) Miközben a liberális reformnemzedék magyar nemzeti államot hirdet, ennek eredményeként kiéleződik a konfliktus a liberalizmus és a nemzetiségek között. (A horvátok és a tótok például tiltakoztak a királynál, amikor az 1825. évi országgyűlés hivatalos nyelvvé a magyart tette a latin helyett, persze hogy a liberális ifjak a tiltakozást elutasították. (Kossuth válasza 1942-ben a Pesti Hirlapban: a közélet nyelve nem lehet más, mint a magyar.) Az oktatás nyelve is a magyar lett. Mindezt a történelmi jog alapján követeli a liberális ellenzék. Deák ellenezte Kossuth nézeteit, a szabad királyi városok német nyelvű polgárainak legyen szabad anyanyelvükön tanácskozniuk, hirdette Deák.

„Nemzetiségi viszályaink gyökere a liberalizmus negyvenes évekbeli magatartására nyúlik vissza”, állítja Szekfű. (113) A kérdést nem tudta a liberalizmus megnyugtatóan megoldani. Azóta, az első világháborúig nyílt sebként terjedt. A liberalizmus nem oldotta meg a nemzetiségi problémákat sem

nálunk, sem más országban. (Széchenyi álláspontja ettől némileg eltérő: ne nyúljunk se a nemzetiségi, se a közjogi kérdéshez! Nem követték Széchenyi tanácsait.) S a Kossuth mögé felsorakozó liberális ifjak megbolygatták ezeket a kérdéseket. Ez a szenvedélyes vita e két kérdés körül folytatódott 1867 után is, végig a dualizmus évtizedeiben.

Az Ellenzéki Körben gyülekező liberális ifjak minden csoportot, pártot – amely nem volt ellenzéki – *hazafiatlannak* kiáltották ki. Talán ezzel magyarázható a dualizmus korában a Függetlenségi és 48-as párt(ok) kisajátító magatartása is, mondván, kizárólag ők képviselik a magyar közéletben és a parlamentben a 48-as örökséget, a haladást. És az „országra egyedül olyan átalakulás lehet üdvös, mely az ellenzék irányával megegyezik” (115), s minden párt, amely nem ebben az irányban halad, nem egyéb, mint destruktív párt. A kuruc kor hagyományos gondolkodása érhető tetten itt: minél ellenzékibb valaki, annál „igazibb” magyar. Ezt a szerepet a „haladó” liberálisok veszik át s képviselik a mai napig. Pedig a konzer-

ni az alkotmányellenes törekvéseknek. A vármegye az első liberális nemzedék szerint alkotmányvédő szerepet töltött be. A közéleti küzdelmek iskolája volt, ahonnan számos olyan politikus került ki, akik aztán a parlamentben mutatták meg tehetségüket. Ugyanakkor az is jellemző, hogy a vármegye volt a politikai szenvedélyek gyűjtőhelye, amely a nemzetiségi izgatásokra a legalkalmasabbnak bizonyult. Nem beszélve a sógor-koma rendszerről, amely a korrupció melegágyává tette a rendszert.

A közigazgatás rendezésének kérdése sokáig foglalkoztatta a parlamentet. 1891 márciusában gróf Szapáry Gyula miniszterelnök benyújtotta a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslatot, amely nem volt más, mint a vármegyei rendszer átalakítása. Több álláspont ütközött egymással, közülük a legkiérleltebb az elfogadásra Grünwald Béla, Zólyom vármegye egykori alispánjéé volt. Jól ismerte a Felvidéket, annak nemzetiségi viszonyait. Álláspontja, hogy a magyar fejlődés kerékkötői a közigazgatás bajai, s a rossz

A kuruc kor hagyományos gondolkodása érhető tetten itt:  
minél ellenzékibb valaki, annál „igazibb” magyar,  
ezt a szerepet a „haladó” liberálisok veszik át  
s képviselik a mai napig

vatív oldalon olyan tehetségek állottak a humanizmus és az erkölcsi magatartás magaslatán, mint Deák Ferenc, Dessewffy Aurél, Széchenyi István és mások.

Ezek a liberálisok elvetették azokat a liberális elveket, amelyek az ősi magyar ellenzékiséggel ellentétben álltak. Egyetlen példát hoz Szekfű, a *vármegyét* (121), amely a rendi alkotmány védőbástyája volt. Eötvös József és Szalay László (centralisták) például követelték a vármegyék politikai befolyásának megszüntetését. Kossuth viszont a többségi liberális felfogást képviselte, amikor a vármegyét „mint a nemzet *eredeti típusát* dicsóíti, a nemzeti önállóság és autonómia történeti megismerését”. Eredmény: Eötvösök meghátráltak a liberális párt vármegyebarát többsége (autonomisták) előtt. Ők ugyanis a vármegye szerepét nem liberális alapon nézték, hanem akként, hogy a vármegye a központi hatalommal szemben a politikai függetlenséget, vagyis a kormányzat ellenzékét képviselte. A közfelfogás szerint ugyanis – és ez valóban így volt – a bécsi kormányzat túlzott központosító törekvéseivel szemben csak a vármegye tudott sikeresen fellépni, gátat vet-

ni a közigazgatás miatt veszítette el a magyar állam a tekintélyét a nemzetiségek előtt. „A vármegye nem közigazgatott, hanem politizált, s ez volt a helyzet és a közviszonyok jellemző fokmérője. Csak természetes volt, hogy mindaz, ami a vármegyei önkormányzat organizmusát ily irányú működésbe hozta, nem vezethetett jó eredményre.” (Horánszky Lajos: Tisza István és kora I. 163) Egy modern, jól működő közigazgatási rendszerben a nemzetiségi igények kielégítése is könnyebb lett volna, anélkül, hogy a magyar érdekek komolyabb sérelmet szenvedtek volna.

Szekfű Gyula felfogása szerint sem lehetett összeegyeztetni a liberalizmus elveit a vármegyei rendszerrel. A magyar liberalizmus az 1840-es években speciálisan magyar radikalizmus volt, elsősorban közjogi vonatkozású kérdésekben, a nemzeti aspirációkhoz kapcsolódóan. Tehát nem elvekben nyilvánult meg, hanem konkrét közjogi programokban. A magyar közvélemény – báró Kemény Zsigmond szerint – bálványozta a radikalizmust. Amely nem állított túlzott követeléseket a nemzet elé, de azokat az ellenzék

radikális hangon, „lobogó lelkesedéssel mondja el”, amely – mint tudjuk – „lángoszloppá nőtt”. Ettől Kemény Zsigmond távol állt.

Deák Ferenc a *modus vivendi*t kereste a negyvenes évek liberalizmusában. Deáknál érzelem és erkölcs volt a mozgató erő. Liberális volt, a szabadság volt az ideálja – de nem anarchia vagy erőszak útján, hanem „az ember erkölcsi lényének harmóniája, belső igazsága által” (129). Eszközök ehhez: kemény munka s kötelesség. Innen születnek Deák különvéleményei a liberális kérdésekben. (Ő nem vett részt a közigazgatási és közoktatási magyarosító propagandában.) Működésének megértéséhez két kulcsgondolat segít: „tudok én küzdeni remény nélkül is” és „az elhatározottság nálam kötelességérzeten alapul” – olvashatjuk egyik beszédében (Deák beszédei I., 535). Másutt (Deák beszédei II., 21) ezt írja Kossuthnak: „*Tudod te, hogy régen remény nélkül állok én veletek s közöttetek a csatatéren, de a siker reménye nélkül is kész vagyok küzdeni, mert ezt a becsület és kötelesség parancsolják.*” Deák politikai

tasztrófaig. Nem kísérelték meg a közigazgatás oly mértékű reformját, amely megoldást jelenthetett volna a magyarországi nemzetiségek helyzetére. Így követelések és izgatások sora jellemezte a honi nemzetiségek mozgalmait. Szekfű elvakult sovinizmusként értékeli az e téren zajló radikális eseményeket, ezeknek eredménye a katasztrófa. A nemzet magára maradt, elveszítve függetlenségét. Mert számosan voltak ellenségeink: szerb, horvát, szlovák, román, illetve Ausztria, Oroszország (majd Európa nagy államai). Sem a közjogi kérdést, sem a nemzetiségi ügyet nem sikerült megoldani. Így törvénytörő volt a kudarc.

\*

A szabadságharc leverésével bekövetkezett a katasztrófa: Magyarország gyarmati sorba süllyedt, elindultak a felelősségre vonások, a bosszúállás, a halálos ítéletek, bebörtönzések a szüklátóköri és agresszív Habsburgok részéről, s az emigráció.

## A magyar liberalizmus az 1840-es években speciálisan magyar radikalizmus volt, nem elvekben nyilvánult meg, hanem konkrét közjogi programokban

szolgálata a liberális párt mellett addig tart, amíg a radikalizmus korlátlan teret nem nyer, s akkor (48 tavaszán) lemond, örökre szakít velük. Politikai gondolkodásában Széchenyihez állt közel. Deák keményen küzdött a pártviszály ellen is.

Az első nemzedék álmának beteljesülése: a 48-as törvényhozás (áprilisi törvények), melyekben különválaszthatók a nemzeti és liberális elemek. A magyar szabadság liberális talajon született, igaz, hogy a magyar függetlenséget biztosító törvények csak a kiegyezés után léphettek érvénybe, s az is korlátozottan. Mindenesetre a szabadságjogok által növekedett a magyarság kulturális súlya a térségben. S ha ügyesebb, önzetlenebb, diplomatikussabb módon szervezik meg az oktatás, a művelődés, az egészségügy és más területek fellendítését, a nemzetiségeket is megnyerték volna az ügynek.

A 48-as törvények a nemzetiségek viszonyát sem rendezte (nem hallgattak Széchenyire és Deákra), így ez végzetesnek bizonyult a magyar szabadság végkimenetel szempontjából. Nemcsak az első nemzedék, de a harmadik sem tudott ezzel a kérdéssel mit kezdeni, megoldatlan maradt egészen a ka-

1867-ben a Ferenc József császár képviselte új, mérsékelt osztrák politika következtében többen az emigrációból visszatértek: új nemzedék új nézetekkel! A kiegyezést Deák és néhány kortársa végzik el, de ők (Deák, Andrássy, Eötvös) nemsokára elmennek, és új generáció kerül a helyükre. Ez a *második liberális nemzedék*, amely végrehajtja azokat a gondolatokat, melyeket még a hatvanas években alkottak elődeik. A jobbágyságot nem állították vissza, az 545 ezer telkesjobbágyból mintegy 434 ezer fél teleknél is kisebb földterülettel bírt, ahol a modern gazdálkodás nem indulhatott el. A kisbirtokos parasztságnak a szellemi színvonala is – Szekfű szerint – ennek megfelelően alacsony volt. (Politikai érdeklődés és érettség hiánya, s csak két eszmét követett, az anyagit és a nemzetit.)

A városi polgárság (amely rendelkezett egyéni szabadságjogokkal) összeolvadt a nemességgel (nemzeti középosztály?). Ebben a polgárságnak passzív szerep jutott (az osztrák abszolutizmus germanizálása miatt). A középnemesség hanyatlása egyértelmű, miközben politikai befolyását növelte. Az 50-es

években a passzív rezisztencia politikáját követte, elsősorban a vármegyékben. A 60-as évektől újra elindul a vármegyei élet, a vármegyék ismét az ellenállás központjai, és a negyvenes évek liberális hagyományából merítettek. A vezetés a vagyonosabb középosztály kezében volt, de Deák, Andrássy, Eötvös a változások után még egy évtizedig sem vezették nemzetüket.

Az 1849-es összeomlás után Kemény Zsigmond (Alvinc, 1814 – Pusztakamarás, 1875) író, politikus bírálata nem késett: a magyar nemzeti élet legfőbb mozgatója a radikalizmus volt, mely szerinte nagy szerepet játszott a katasztrófa bekövetkezésében. Megállapítja, hogy a magyar nép nem köztársasági érzelmű, inkább rojalista; nem forradalmár és nem összeesküvő. Akkor a nép miért dicsőítette a radikalizmust? – kérdezi Kemény. A válasz: Kossuth varázsa vitte a népet, mint vitte Rákóczi. Mindkettő érzés volt, nem racionális akarat a köztársaságért. A nemzetiségi kérdés a szellemi és erkölcsi túlsúly által oldható meg, nem erőszakos magyarosítással! Kemény tiltakozott is bármilyen adminisztratív intézkedés ellen, ami a nemzetiségek ellen irányult. A dualizmus szót Kemény már 1850-ben használta annak követelményeként, hogy Ausztriát és Magyarországot összekapcsolják. Széchenyi programjának némely pontját megvalósították, de annak igazi értékeit: az erkölcsi megigazolást, a valódi nemzeti reneszánszt senki nem vállalta. És hogy állunk ezzel ma?

\*

1867-ben a nemzet Deák mögé sorakozott, ő meg megalkotta Ausztriával a hatvanhetes kiegyezést, a közjogi kérdésre elvileg pontot téve. De csak elvileg, mert a közjogi viták végigkísérték a magyar parlamentarizmus és a sajtó egész életét. Mindez kapcsolatban állt a nemzeti függetlenség kérdésével.

ciává váltak. Négyszáz éven át volt jellemző ez az alá-fölérendeltség és a magyar területi csonkaság. S bár függetlenségi mozgalmak, tiltakozások, fegyveres felkelések voltak, nem sikerült a magyar szuverenitás biztosítása. A magyar külügyeket Bécsben irányították. Önálló hadsereg nem volt, csupán magyar ezredek a császári hadseregben (lásd Sára Sándor *80 huszár* c. filmjét). A pénzügyeket Ausztria felügyelte, a bevételeket Bécs szedte be. Magyarország gyakorlatilag Ausztria gyarmataként működött (koloniális függetlenség? – Szekfű). 1848 – kísérlet a teljes függetlenség kivívására. Egyedül, saját erőinkkel nem sikerülhetett. Ebből következően a kiegyezés csak kompromisszum árán jöhetett létre, legalábbis sok történész, elemző szerint. Deák tárgyalási alapja mindvégig a 48-as törvények és a *pragmatica sanctio* volt. Mindkettő érvényes és kötelező törvény volt.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy Magyarország államjogi helyzete milyen katasztrófális állapotban volt, továbbá Ausztria nagyhatalmi helyzetét és az európai állapotokat, a kiegyezés a Habsburgokkal a legjobb megoldásnak tűnik – írja Szekfű. De tegyük hozzá: ha azt a körülményt is mellégondoljuk, miszerint 1866-ban Ausztria súlyos vereséget szenvedett a poroszoktól Königsgrätznél (Sadowa), akkor Deákék kihasználhatták volna akképpen, hogy nagyobb engedményeket csikarnak ki a Habsburgokból. Mindenesetre *„Deák e nehéz problémát páratlan zsenialitással és puritán igazságérzettel oldá meg a 67-es törvény XII. kiegyezési cikkében”*, úgy, hogy az osztrákok lemondtak az abszolutizmus gyakorlásáról. És ami 1526 óta nem fordult elő, Magyarországnak külön magyar honvédsége lett. Mindenben a paritás elve érvényesült. Ez feltetelezte, hogy azonos kormányforma működjön mindkét országban (népképviselő, parlamentarizmus), a közös ügyekre

## „Deák e nehéz problémát páratlan zsenialitással és puritán igazságérzettel oldá meg a 67-es törvény XII. kiegyezési cikkében”

A kiegyezés előzményei: Ausztria 1526 óta folyamatosan támadja Magyarország szuverenitását, miközben Magyarország próbálta megvédeni nemzeti függetlenségét. A kilátások természetesen Ausztriának kedveztek. Eldöntötték, hogy Magyarországot, miként a többi osztrák tartományt, alávetik a monarchiának.

A törökellenes felszabadító háború végén nem került minden terület Magyarországhoz. És a Rákóczi-szabadságharcot követően ezek a magyar területek egyszerűen osztrák provin-

pedig delegációkat állítottak fel. Magyarország megszabadult Ausztria befolyásától (nem teljesen!), Erdély visszakerült Magyarországhoz. Andrássy Gyula utolsó parlamenti beszédében kijelentette, hogy 67-et ő alaptörvénynek tekinti, mégpedig változatlan alaptörvénynek, amelytől sem a magyar, sem az osztrák parlament el nem térhet. (Tudjuk, az osztrákok többször megsértették ezt.)

A nemzetiségek helyzetét – Kossuthtól eltérően, aki a magyarosítás mellett volt – a kiegyezés keretein belül oldották

meg. Megszületett az 1868. évi 44. törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúsításáról. Ez Eötvös József és Deák Ferenc munkája. (Az országgyűlés nemzetiségi bizottságának tagjai nem vettek részt a tanácskozásokon, a lényegét tekintve utasították el, Szekfű szerint viszont félték a témától.) A 44. törvénycikk fontos passzusa: Magyarország polgárai „*politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet*”, amelynek minden polgár – nemzetiségétől függetlenül – egyenjogú tagja. A törvényhatóságoknál, a községi és egyházi életben, az alsóbb fokú bíróságoknál, a kultúra területén ugyanolyan jogok illetik a nemzetiségeket, mint a magyarokat. Szekfű szerint Eötvös túlzott liberalizmusa miatt nem kerültek be a törvénybe a szankciók. A képviselőház nemzetiségi (román, tót) tagjai viszont kezdettől fogva elutasították a liberális javaslatot. Az egységes politikai nemzet helyébe hat egyenjogú országos nemzetet (magyar, román, szerb, szlovák, orosz, német) akartak tenni.

A két, nagy többséggel elfogadott törvény (1867:12., 1868:44.) ellenére a magyar parlamentben és a közéletben folyamatos harc dúlt közjogi és nemzetiségi kérdésekben.

Az emigrációban élő Kossuth Lajos még a koronázás előtt a híressé vált Kasszandra-levelében tiltakozik Deáknál a kiegyezés ellen. Mondván Deák szögre akasztotta 48-as elveit. „Lassan-lassan lebben a fátyol a Bécsbeli alkudozások titkairól. Úgy látszik, mindez már kicsinált dolog, s az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja.” (189) Így neki csak a Kasszandra-szerep jutott. Kossuth hatvanhét évvel negyvennyolcat állítja szembe. Hatásos szerep. Meg is lett az eredménye: a létrehozott Függetlenségi és 48-as párt (amely gyakran osztódott) kisajátította 48 eszméit, s magát tekintette egyedül demokratikus, haladó pártnak. (Kossuth

állapítást (198), azt tudniillik, hogy „liberális világnézet dolgában” nem volt különbség kormánypárt és ellenzék között. A kettőt kizárólag a közjogi kérdés választotta el egymástól. Talán ezért állíthatta Szabó Dezső erről a korszakról, hogy ha nem a belső szétesettség jellemezte volna a dualista magyar viszonyokat, megőrizhettük volna Magyarország integritását. Ennek tükrében azt is állíthatjuk: nem volt törvényszerű a történelmi Magyarország teljes szétesése (Trianon). Mert a betegség csirái ott rejtőztek a liberális parlamentarizmus szervezetében, belső daganatként.

\*

A *harmadik liberális nemzedék* (1890-es évektől 1918-ig) közjogi létfeltételei és az Ausztriával szembeni erőviszonyok általában a régiek maradtak. Ausztriához dualisztikus kapcsolat fűzte az országot, melynek külpolitikai helyzete is változatlan maradt (német orientáció). Az állami élet alapjai is változatlanok: alkotmányos monarchia, felelős kormánnyal, népképviseléssel, kétkamarás parlamenttel, a trónon Ferenc Józseffel. Magyarország továbbra is egy politikai nemzetet alkot, melynek mindenki tagja – faji, vallási hovatartozástól függetlenül. A nemzetiségek számára is az egyéni szabadság liberális elvei alapján érvényesülnek a jogok. A magyar liberalizmus arculata sem változott. A gazdaságra jellemző viszonyok sem változtak érdemben, továbbra is túlnyomórészt a magyarországi zsidóság irányítja a gazdaságot, elsősorban a kereskedelemre és a pénzügyletekre vonatkozóan. A parlamentben továbbra is a közjogi kérdések borzolják leginkább a kedélyeket, azzal a különbséggel, hogy sokkal élesebbek a viták, melyek hovatovább drasztikus formákat öltöttek, amiért drasztikus eszközökkel kellett beavatkoz-

## A liberális elvek korlátlan uralmát hirdető ellenzék visszatért a negyvenes évek nemzetiségellenes politikájához és agresszíven lépett fel ellenük

mellesleg soha nem 48-as alapon állt, hanem 49-et fogadta el, de az ún. Kasszandra-levelében 48-ra hivatkozott, mert 49-cel nem nyerte volna meg a kiegyezést ellenzők táborát. „A 48-as lobogó kibontásával mindörökre tönkretette 67 híveit.” (191) – írja Szekfű. Ennek következménye volt: a képviselőházban – gyakran szélsőségekbe sodródott – közjogi viták bontakoztak ki ellenzék és kormánypártok között.

Ekkor a parlamenti élet szinte kizárólag közjogi problémák tárgyalásával foglalkozott. Szekfű tesz egy nagyon fontos meg-

nia Tisza Istvánnak, hogy helyreállítsa a parlamentarizmus rendjét. Kielezett támadás folyt a kiegyezés ellen, melynek hatása katasztrofális volt: a gyűlölködés, a magyar magyartól való elidegenedés oly mértékűvé vált a képviselőházon belül, mint a társadalomban, mely egyrészt szó szerint veremű vitákat generált, másrészt az egész közvéleményt is felrázta, s a teljesen szabad (liberális) sajtó ezt kihasználva uszított a kialakult és döntő többséggel elfogadott rendszer ellen.

Szekfű szerint hasonló zavarokat észlelhetünk a nemzetiségi kérdésben is. A harmadik nemzedék ellenzéke azért támadja a kor legjelentősebb politikai tényezőjét (Tisza Istvánt), mert az komolyan gondolta a nemzetiségeknek nyújtandó kedvezményeket. A liberális elvek korlátlan uralmát hirdető ellenzék visszatért a negyvenes évek nemzetiségellenes politikájához (lásd Bánffy Dezső miniszterelnök nézeteit), és agresszíven lépett fel ellenük. Nem véletlen, hogy erre az időszakra esik a nemzetiségi mozgalmak, izgatások, perek megnövekedése (pl. a memorandum-per 1892-ben). Hovatovább

pártjait, és ugyanez a sors a szabadelvűeket is elérte. Ennek leginkább a hírlapirodalom örült, volt állandó témájuk, nem hálátlan dolog a magyar pártélet pletykáival és gyakran hazugságaival teleírni a hírlapokat. Hanyatló koroknak ez jellemzője. Példának hozza Szekfű az 1903. évi véderővitát (amely 1902-ben kezdődött). A vita az újonclétszám emelése körül folyt. Az obstrukció elsöpörte Szilágyi Dezsőt, jött Tisza István. Az obstrukció – amely technikai jelleget öltött – letörése reá hárult. Tisza bevezette a parallel-üléseket, mire Apponyi Albert kivonult a kormányzó pártból. Tisza a házszabályok

„A mi hibánk nem az,  
 hogy védekezünk és fegyverkezünk, sőt éppen az,  
 hogy egyiket sem tettük.”

azt hirdeti a liberális ellenzék, de a szabadelvűek táborában is többen hiszik azt, hogy nincs nemzetiségi kérdés, és amit ők annak vélnék, az nem más, mint a magyar állam közigazgatási problémája, amely állami beavatkozással könnyen rendezhető. Itt megint csak az önáltatás és a nemzeti önelégültség bűnéről van szó Szekfű szerint: nem vesznek tudomást a veszélyeket magában rejtő problémáról, mert nem érdekük. (Miközben a nemzetiségek a negyvenes évekhez viszonyítva erre az időre megizmosodtak, magyarellenes propagandájuk felerősödött és szervezettebbé vált.)

Ami a műveltség, a kultúra irányítását illeti, Szekfű ezt vallja: miként az előző generáció a kapitalizmus megszervezését átengedte a zsidóságnak, „*így a harmadik sem marad el liberalizmus dolgában, és az önáltatáshoz szükséges központi műveltség előállítását szintén a zsidóságra bízta*”. Így jön létre a zsidó kultúra Budapest központtal, de állami monopóliumként az egész országban is. (240)

A közjogi viszálynak a harmadik korszakban speciális tulajdonságai vannak. Azért is nevezhetjük (Szekfűvel) hanyatló kornak ezt a harmadikat, mert ugyan nyílt ellenállást nem váltanak ki a közjogi harcok (bár arra is volt példa), de az ország békéjét felborították és a polgárokat permanensen izgalomban tartották, muníciót adva a felforgató elemeknek.

A harmadik nemzedék függetlenségi (48-as) ellenzéke gyakorlatilag úgy végezte be pályafutását, hogy eredményt nem mutatott fel, pontosabban fogalmazva egy eredménye volt, mégpedig az, hogy programjuk mindvégig kivihetetlennek mutatkozott. De maga a 48-as gondolat tovább élt.

Beteges pártviszonyok jellemezték a kort. Szétválások, fúziók, egyesülések, alakulások – ez jellemezte a kor ellenzéki

megváltoztatására benyújtja indítványát. Mindenesetre az obstrukció végkimenetele tragikomikus formát öltött. 1904. november 18-án az ún. zsebkendőszavazással Tisza István elfogadtatja a véderőtörvényt, ezt követően kitiltják a parlamentből az ellenzéki képviselőket, akik a technikai obstrukció fő kolompói voltak. Ők azok, akik aztán pár hétre rá, december 13-án behatolnak a parlamenti ülésterembe és felgyújtják a terem közepébe összedobált bútorokat. Tönkreteszik Steidl Imre főművét.

Ezután Szekfű Gyula felkutatja és elemzés alá veszi a nemzeti önáltatás és elvakultság gyökereit. Éles bírálatának összegzése a nemzetet irányító politikai elitéről, a parlamenti pártok tehetetlenségéről: „*Soha nem beszéltünk annyit magyarságunkról, mint ez önáltató korban (...) Így lett az önáltatás hiúságunk által úrrá gondolkodásunkon és akaratusunkon, és tartott vissza minden pozitív, a Magyar Parlagot javító munkától.*” (266)

A 19. században egymás után jönnek létre a különböző nemzeti imperializmusok (a német, az olasz, az osztrák, a magyar stb.). A magyar imperializmus nem irányult más nemzetek ellen. A magyarnak védekeznie kellett, de, írja Szekfű Gyula: „*A mi hibánk nem az, hogy védekezünk és fegyverkezünk, sőt éppen az, hogy egyiket sem tettük.*” (267) Senki nem ártott a magyar, csak saját magának. Magyarország ellenségei ezt kihasználták, és a magyarság ellen uszítottak, s amikor lehetőségük volt, támadtak. A történelem azóta megállapította a háborús felelősséget is, amiben Magyarországnak vajmi kevés része volt. De bűnös a magyar elit és diplomácia a „*magyarság elaltatásában*”, a magyar erők elpocsékolásában. És a másik bűn: egyetlen társadalmi csoport

vagy politikai párt nem érzett felelősséget vagy hivatást arra, hogy a nemzeti erőket összegyűjtse – sem 1918 októberében, sem 1919 márciusában! A történeti osztályok tehetetlenek és szervezetlenek voltak. A parlamenti pártok saját önző törekvéseiknek éltek, s a magyar sajtó is hasonló szellemben működött. A szegedi ún. ellenforradalmi kormány lépései már igen későn jöttek, a béketárgyalások akkor már befejeződtek, a magyarokat kész helyzet elé állították.

A kultúrát is engedték idegen kezekbe jutni, az irodalomban és a hírlapirodalomban is. A bevándorlási politika teljesen a liberális politika jegyében folyt, semmiféle korlátozást nem eszközölt. Vagyis az idegen kultúra és a magyarság hanyatló korszaka között szoros összefüggés állt fenn. (A doktrínák a szabadkőműves páholyokban születtek.)

\*

Szekfű Gyula elemzése végén két magyar sorson – Tisza István és Ady Endre – keresztül mutatja be a hanyatló kort. Az egyik az erkölcsi rendet képviseli, a másik az anarchiát és a beteg dekadenciát, „de mindkettő magyar élet, meddő magyar sors egy tévelygő korszakban”. (314)

Tisza egyszer szemére vetette Adynak, hogy lelki anarchiát terjeszt. Ady költészetének (forradalmi verseinek) valóban volt romboló hatása, írja Szekfű. A radikális csoportok (Jászi Oszkár és a radikális elemek) Adyt Endrét, „a fajmagyart” szócső gyanánt használták. Ady a magyar nemesség tagja, öntudata megérezte, hogy mindennek ellenére e fajhoz tartozik. Költészetében, képi világában a szülőföld a meghatározó. Budapest számára idegen volt.

Ady Endre felismeri a kor magyarságán a hanyatlás jeleit, illúziókban nem hisz, emiatt kerül szembe kortársaival, Széchenyi nemzethalál-víziói, a magyar parlag feltámadnak benne. „Mert romlott, üszkös a mi magyar lelkünk, s nincs ütésed, mit meg nem érdemeltünk” – írja Gyulai Pálnak. (316)

Politikai műveltsége Szekfű szerint nem érte el az átlagot, éppen ezért Ady tapasztalati úton nem ismerhette a nemzet kóros állapotát. Károlyi Mihályról is elhitte, hogy „ő a magyar jövő profétája”. Ady, „a közösségből kizárt költő ment és eladta testét-lelkét az új Budapestnek” – írja Szekfű. (318)

Tisza „sikerrel állt ellent a kor támadásainak”. Az ő sorában is ott rejtezik a hanyatló kor? Hiszen erkölcse, akarata és jelleme sziklaszilárd volt, ezen a téren ő rendíthetetlennek bizonyult. Leginkább tevékenységének sikertelenségén „vehetjük észre a beteg környezet bénító hatását”. Tiszát a szókimondás, őszinte egyenesség, tiszta erkölcs jellemezte – ezek a tulajdonságai a romlott világ közepette is megmaradtak – anakronizmusként.

Tisza István államférfiként híve volt a deáki konstrukciónak, a dualista rendszernek és hű maradt mindvégig uralkodójának tett esküjéhez. De követője volt ő Széchenyinek is. Emberfeletti munkát végzett politikusként, hogy a Deák-féle

művet megőrizze. Egy eredménye azért volt tevékenységének: sikerült elodáznia a fegyveres konfliktust Ausztria és Magyarország, a magyarság és a nemzetiségek között, „az összbirodalom és... a széthúzó kis magyar nép között”. Erélyes és következetes politikájával, megvesztegethetlenségével és törhetetlen dualisztikus érzületével. Másik sikere: biztosította Magyarország tekintélyét, befolyását a monarchia keretein belül. Hatalmi helyzetét mindvégig a haza érdekében használta fel, sikerrel szállt szembe az osztrák túlsúllyal, s bátran Ferenc Ferdinánd magyarellenes tervével. Ő volt, aki a nagy háború kirobbanása előtti korona-és minisztertanácson határozottan kiállt a háború ellen, Magyarország érdekében. Nem rajta múltott en-

nek sikertelensége. Szekfű levonja a végkövetkeztetést: „Tisza a magyarságnak nagy fia volt, népének nagy szolgálatokat tett és méltó mindenkor hálájára. És mégis. Tiszát legyűrte Károlyi Mihály, az erkölcsi rendet a kóros anarchia.” (321–322) Mert elmulasztotta a nemzet belső erőit megszólítani, megszervezni. Megmaradt a parlament keretei között. Nem tudott Széchenyi tételének érvényt szerezni, annak tudniillik, hogy „vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet”. (321)

Érdemes megszívlelni Szekfű Gyula és gróf Széchenyi István intelmeit. És gróf Tisza Istvánét is, aki parlamenti működése során többször figyelmeztette nemzetét a katasztrófa bekövetkezésére.

